

dr hab. Magdalena Błazek
Zakład Badań nad Jakością Życia
Katedra Psychologii
Gdański Uniwersytet Medyczny

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Janiny Krystyny Pawłowskiej, pt.
Orientacja religijna i poczucie sensu życia krótko i długoterminowych więźniów
recydywistów

napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. UG Mieczysława Cioska
oraz promotora pomocniczego doktora Andrzeja Piotrowskiego

Przedstawiona do recenzji praca doktorska liczy 424 strony i ma konstrukcję właściwą dla prac naukowych. Poza wstępem, spisem treści i bibliografią obejmuje pięć rozdziałów, w tym cztery rozdziały części teoretycznej. Empiryczna część pracy obejmuje opis pięciu badań przeprowadzonych przez Doktorantkę, co już na wstępie zasługuje na docenienie. Ostatnia część pracy składa się z dyskusji wyników, podsumowania oraz wskazania zagadnień możliwych do podjęcia w dalszych badaniach.

Autorka pracy prowadząc swoje badania podjęła się odpowiedzi na pytania związane z kształtowaniem się noetycznego wymiaru osobowości więźniów recydywistów penitencjarnych. W swoich badaniach uwzględniła wymiary osobowości takie jak poczucie sensu życia, orientacja religijna, system wartości, analizując je w kontekście strategii radzenia sobie ze stresem oraz „dolegliwości” więziennych, czyli trudności związanych z przebywaniem w sytuacji trudnej.

Część teoretyczna pracy jest opracowana bardzo szeroko, używając angielskiego określenia odnoszącego się do tego typu prac- *TLDR* („*too long; didn't read*”) i obejmuje 246 stron. Mimo tak wyczerpującego zadania, jakim było przeczytanie prawie 250 stron treści zawartych w tej części pracy, często luźno związanych z tematem, nie mogę powiedzieć, że nie była to lektura interesująca. To zdecydowanie zbyt obszerne opracowanie pokazuje, że Autorka czerpała dużo satysfakcji z dokonywania bardzo pogłębionych analiz rozpoczynających się od omawiania źródeł historycznych, starożytnych, analizowania pojęć i ich pochodzenia. Tego rodzaju analizy mają charakter rozważań filozoficznych w obszarze psychologii i nie znajdują dla nich uzasadnienia w pracach empirycznych, a taką jest niewątpliwie praca doktorska Pani Janiny Pawłowskiej. Doceniam jednak wysiłek i wyraźnie

widoczną pasję i zainteresowanie Autorki opisywanymi zagadnieniami. W tej części, podobnie zresztą jak w pozostałych, znajdziemy sporo błędów literowych, interpunkcyjnych, czasami gramatycznych i składniowych (np. *Wiemy, że wraz z upływem czasu i życiem w konkretnym kręgu kulturowym*, str. 14; *Wiedza potoczna przypomina raczej kolekcję, dość przypadkowych informacji niż systematyczną syntezą naukową* str. 13; McCrea i Costa, str. 12; *Dzięki lekkości pióra oraz daru biegłego operowania językiem łacińskim, prace Cyserona opisujące stosunek do religii nadal są żywotnym źródłem inspiracji* str. 37 i wiele innych).

Interesujące i potrzebne z perspektywy podjętego tematu są te fragmenty pracy, które dotyczą związków między osobowością i religijnością, choć zdecydowanie większą wartość miałyby, gdyby odnosiły się bezpośrednio do badanych zmiennych, a nie modeli, których Autorka nie wykorzystywała w badaniach własnych. Należy jednak podkreślić, że zagadnienia istotne z tej perspektywy, takie jak orientacja religijna, system wartości, strategie radzenia sobie ze stresem zostały podjęte w teoretycznej części pracy. Podrozdział 1.3.3. o tytule *Jakościowe czynniki motywacyjne i czynniki modyfikujące przekonania religijne w kontekście funkcjonowania osobowości* odnosi zmienne będące przedmiotem zainteresowania badawczego do modeli osobowości, co wydaje się zbyt szerokim ujęciem. Wartościowe są w nim analizy związków między zmiennymi mającymi istotne znaczenie funkcjonalne a religijnością człowieka. Zwrócić należy uwagę na sposób opisanie mechanizmów obronnych jako struktur, choć są one w swej istocie dynamizmami wpływającymi na funkcjonowanie. Rozdział II pracy poświęciła Autorka analizie religijności z perspektywy wielkich teorii psychologicznych. Tę część pracy oceniam od strony merytorycznej wyżej niż rozdział pierwszy. Co prawda nadal ujęcie jest zbyt szerokie jak na potrzeby pracy i wiele w nim drobnych błędów, to napisana została w ciekawy sposób i może być interesująca dla osoby nie znającej się na zagadnieniu albo chcącej pogłębić swoją wiedzę. W tej części brakuje konkluzji, która pozwoliłaby na stwierdzenie, które model teoretyczny prezentuje podejście do religijności najbliższe Autorce.

Kolejny rozdział dysertacji poświęciła Autorka związkom między osobowością a potrzebą sensu życia i ta część jest opracowana dobrze, z dużą swobodą poruszania się po omawianych zagadnieniach. Za najbardziej wartościowy z perspektywy zarówno teoretycznej, jak i aplikacyjnej uznać można fragment poświęcony religijnej perspektywie spojrzenia na związek między kryzysem, sytuacją trudną a poczuciem sensu życia. To niezmiernie ważne uzupełnienie myślenia o człowieku i jego życiu z perspektywy duchowej, stanowi niewątpliwą wartość pracy. Kolejny rozdział teoretyczny poświęcony został analizie związków między religijnością i sensem życia w kontekście kary pozbawienia wolności. Tę

część pracy również oceniam wysoko, a szczególnie fragmenty mające charakter autorskiego odniesienia do omawianych zagadnień. Analizy dotyczące misji resocjalizacyjnej oraz odmiennego sposobu reagowania na karę pozbawienia wolności także zasługują na uznanie. Podkreślić należy także wskazanie przez Autorkę, że kara pozbawienia wolności niesie za sobą potencjał przemiany osobowościowej, tożsamościowej i duchowej. Takie spojrzenie przez pryzmat zasobów i psychologii pozytywnej ukazujące bardziej szanse i możliwości aniżeli ograniczenia i bariery jest bardzo cenne szczególnie w odniesieniu do sytuacji, które z definicji są negatywne, a taką jest izolacja więzienna.

Oceniając ogólnie teoretyczną część pracy pragnę podkreślić momentami eseistyczny i wręcz poetycki sposób przedstawiania zagadnień, co w dobie empiryzmu w sposobie uprawiania psychologii i komunikowania wiedzy z jej obszaru jest zjawiskiem rzadkim i odświeżającym. Przytoczę fragment zacytowany przez Autorkę, a pochodzący od Williama Jamesa „*Temperamenty sangwiniczne i zdrowomyślne żyją zwykle po słonecznej stronie swej linii cierpienia, gdy przeciwnie, melancholicy i ludzie słabej energii życiowej żyją po drugiej stronie tejże linii, w ciemnościach i niepokoju. Bywają tacy, którzy zdają się wstępować w życie z dwoma butelkami szampana na swoim rachunku, gdy inni żyją tak, jakby urodzili się na własnym progu cierpienia i najmniejsze podrażnienie w sposób nieunikniony przerzuca ich na drugą stronę*”. Jestem wdzięczna za przywołanie tego fragmentu niezwyklej pracy Jamesa „*Doświadczenia religijne*”. Część teoretyczna pracy napisana jest z pasją i zaangażowaniem, ciekawa poznawczo, inspirująca. Jest ona jednak stanowczo za długa, skrócenie o połowę i bardziej syntetyczne i generalizujące prezentowanie zagadnień z pewnością pozwoliłoby uniknąć pojawiającego się momentami u czytelnika poczucia zagubienia w ogromie szczegółowych zagadnień. Sądzę, że ograniczenie tej części do zagadnień bezpośrednio związanych z badaniami empirycznymi, czyli skupienie się na orientacji religijnej i poczuciu sensu życia w ogólnym kontekście osobowościowo-tożsamościowym byłoby całkowicie wystarczające. Zabrakło Autorce kompetencji w zakresie wyboru treści i ich syntetyzowania, pokazała natomiast ogromne odczytanie w podejmowanej tematyce, co z kolei zasługuje na docenienie.

Część empiryczna pracy rozpoczyna się i kończy rozdziałem V, który obejmuje wszystkie zagadnienia, od prezentacji celu i pytań badawczych, badanej grupy, procedury, narzędzi poprzez opisanie wszystkich pięciu badań, aż do dyskusji wyników. Taki sposób prezentacji nie jest zgodny z wymogami APA, którymi autorzy prac psychologicznych winni się kierować. W przyszłości Autorka winna się nimi posłużyć, tym bardziej, że w całej pracy stosuje system cytowań w trybie przypisów dolnych, co również jest niezgodne ze

Standardami APA. Merytoryczna ocena części empirycznej pracy jest mimo tych uwag pozytywna. Doktorantka zbadała dużą grupę więźniów - próba obejmowała 257 mężczyzn, w wieku od 20-78, średni wiek wynosił 40,21 (SD = 11,81) oraz dużą grupę „mężczyzn wolnych”, jak ich określa – próba obejmowała 156 mężczyzn, w wieku od 18-69, średni wiek wynosił 38.13 (SD = 10,69). Metody użyte w badaniu zostały dobrane w sposób adekwatny do postawionych problemów badawczych, a badania przeprowadzone rzetelnie.

Badanie pierwsze miało na celu opisanie różnic występujących między więźniami i pozostałymi badanymi w zakresie interesujących Badaczkę zmiennych. Badania od II, do V-ego dotyczą więźniów recydywistów (n=257). Badanie II miało na celu udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, czy istnieje związek między mierzonymi zmiennymi (orientacja religijna, poczucie sensu życia, wartości, strategie radzenia sobie ze stresem, dolegliwości więzienne) oraz wysokością orzeczonego wyroku. Badanie III odnosi się do trzeciego pytania badawczego dotyczącego relacji pomiędzy mierzonymi zmiennymi a czasem odbytej kary pozbawienia wolności. Badanie IV, do czwartego pytania badawczego dotyczącego zmian orientacji religijnej więźniów wraz z wiekiem i innymi wybranymi zmiennymi. Badanie V odnosi się do zmian poczucia sensu życia więźniów. Nie można nie odnieść wrażenia, że mówimy tak naprawdę cały czas o jednym badaniu podzielonym na części, tym bardziej, że jak wskazuje sama Autorka, badanie zostało przeprowadzone jednorazowo.

Wyniki uzyskane w badaniu wykazały istnienie istotnych różnic między więźniami a niekaranymi mężczyznami ze względu na orientację religijną, poczucie sensu życia, wartości oraz strategie radzenia sobie ze stresem. Na tej podstawie Autorka wyciąga wniosek, iż *„sytuacja uwięzienia jest okolicznością oddziałującą na dynamizujące osobowość jej jakościowe elementy”*. Badania wykazały, że poczucie sensu zmienia się wraz z pobytem w zakładzie karnym, początkowo występuje obniżenie poczucia sensu życia i dominacja religijnej orientacji poszukującej, aby z upływem czasu utrwaliła się religijna orientacja wewnętrzna i wzrosło ogólne poczucie sensu życia wśród więźniów. Zmiany te wpływają na zasoby sensotwórcze i religijne i przyczyniają się do przeciwdziałania patologiom psychicznym i społecznym oraz sprzyjają skutecznej i trwałej resocjalizacji osób poddanych karze pozbawienia wolności.

Autorka podkreśla w części teoretycznej to, co pokazały jej badania empiryczne, czyli ważną funkcję religii/religijności w nadawaniu sensu życiu. Z kolei nadanie sensu ma szczególne znaczenie w sytuacjach kryzysowych. Należy zwrócić uwagę na to, że religijność stanowi jednej z najważniejszych aspektów kształtowania się dojrzałej osobowości.

Niektóre z uzyskanych wyników mają charakter oczekiwany- więźniowie charakteryzują się w większym stopniu orientacją zewnętrzną, a ich poczucie sensu życia jest niższe niż w populacji osób niekaranych. Ponadto, osoby uwięzione prezentują większą koncentrację na wartościach osobistych, co wydaje się naturalne z perspektywy myślenia systemowego, znaczne ograniczenie realizacji celów osobistych w sytuacji izolacji więziennej, prowadzi do podniesienia ich znaczenia dla jednostki. Inne wyniki nie są w pełni zgodne z zakładanymi hipotezami (Autorka sformułowała 32 hipotezy), jak na przykład powszechniejsze występowanie zewnętrznej religijności w obu grupach. Wydaje się jednak, że wynik ten zgodny jest z wynikami badań populacji w kulturach zachodnich, zwykle ta orientacja dominuje. Na uznanie zasługuje analiza wyników badania w kontekście szerszego rozwoju osobowości oraz spojrzenia na sytuację izolacji więziennej jako na kryzys/sytuację trudną mającą potencjał rozwojowy. Ponadto, Autorka dobrze opisała związek między czasem kary pozbawienia wolności a psychologicznym funkcjonowaniem skazanych. Wyłoniła trzy profile dla różnych okresów osadzenia i opisała różnice między nimi, co uważam za bardzo ciekawy fragment dysertacji ukazujący związek między religijnością a poczuciem sensu życia w sytuacji trudnej jaką jest kara pozbawienia wolności.

W zakończeniu Autorka odwołuje się do części teoretycznej pracy podkreślając, że religia towarzyszy człowiekowi, posiadając adaptacyjny charakter i nadając sens każdej okoliczności. Złożona sytuacja trudna, jaką stanowi izolacja więzienna, jest okolicznością silnie stresującą, a przeprowadzone badania potwierdziły, że obniża ona rzeczywiście poczucie sensu życia. Zdaniem Autorki istotne jest doprecyzowanie, co wpływa na kształtowanie się poczucia sensu w sytuacji osadzenia. Religijność wewnętrzna okazuje się być czynnikiem prowadzącym do wzrostu poczucia sensu życia wśród więźniów, co implikuje zmianę strategii radzenia sobie ze stresem. Niewątpliwie zasoby o pozytywnej mocy oddziaływania, takie jak poczucie sensu życia i religijność mogą przeciwdziałać pojawianiu się nie tylko patologicznych zachowań, ale także utrwalaniu patologicznych mechanizmów wewnętrznych, co z kolei sprzyja powrotowi do dobrego, zgodnego z wymogami społecznymi i pozwalającego na aktualizację potencjału osobistego funkcjonowania na wolności. To bardzo cenna konkluzja przeprowadzonych badań.

Ostatnią częścią recenzowanej rozprawy jest wskazanie kierunków dalszych poszukiwań w obszarze zainteresowań Autorki. W pełni zgadzam się ze stwierdzeniem, że *„Władze instytucji zamkniętej powinny uwzględnić te zmiany, bo mogą się przyczynić do przyszłej pozytywnej readaptacji skazanych do świata zewnętrznego*

i zarządzania odzyskaną wolnością. Z tego też powodu należałoby w zakładach karanych realizować specjalne programy resocjalizacyjne mające za cel kształtowanie się postaw noetycznych”.

Moje drobne uwagi dotyczą w kolejności: doboru i selekcji treści (praca jest zbyt długa), nieprzestrzegania Standardów APA, błędów edycyjnych. Wszystkie te uchybienia nie mają jednak zasadniczego wpływu na moją ogólnie pozytywną ocenę pracy doktorskiej Pani Janiny Krystyny Pawłowskiej.

Przedstawiona do recenzji praca może stanowić ważne źródło dla osób pracujących ze skazanymi ukierunkowując ich oddziaływania resocjalizacyjne. Ponadto uważam, że Autorka powinna po odpowiednim przygotowaniu, opublikować wyniki przeprowadzonego badania.

Rozprawa mgr Janiny Krystyny Pawłowskiej spełnia ustawowe wymagania wymienione w art. 13.1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14.03.2003 roku oraz wymogi stawiane pracom doktorskim w dyscyplinie psychologia. Wnoszę o przyjęcie tej rozprawy i dopuszczenie Autorki do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Magdalena Błażek
dr hab. Magdalena Błażek